

HLAVNÉ SMERY MAĎARSKEJ FILOZOFIE V 19. STOROČÍ (východiská vývojových trendov v 20. storočí)

ONDREJ MÉSZÁROS, Filozofický ústav SAV, Bratislava

MÉSZÁROS, O.: The Main Streams in the Hungarian Philosophy of the 19th Century (the Grounds of the 20th Century Developments). FILOZOFIA 52, 1997, No. 1, p.

The paper examines the development of the Hungarian philosophy of the 19th century. The author focuses on four main periods: the first one was the period of the establishment of the Hungarian philosophy (the Enlightenment, the discussion of Kant's philosophy and the introduction of the Hungarian terminology). The second one was marked by an attempt to articulate a national philosophy (so called philosophy of harmony), and by the dispute about Hegel's philosophy. After the revolution some traces of Hegel's and Fries' philosophies were still present, while the liberalism underwent a selfreflection and the materialism came up with its pretensions, but failed. The last three decades were dominated by neokantianism and positivism, which gave rise to the first original Hungarian philosophical system based on axiology.

Napriek tomu, že prvé dejiny maďarskej filozofie vyšli v r. 1811 (József Ruszek) a napriek tomu, že jednou z prvých súťažných tém Maďarskej akadémie vied bola výzva formulovať príčiny zaostávania filozofie v Uhorsku v porovnaní s inými kultúrami, teda napriek tomu, že už vyše 180 rokov existuje dokumentovateľný záujem o túto tému, dodnes neexistujú moderné syntetické dejiny maďarskej filozofie. To sťažuje slovensko-maďarské komparatívne výskumy tam, kde sa evidentne prelínajú problémy, smery, osobnosti. V tejto štúdii chcem oboznámiť čitateľov so základnými tendenciami maďarskej filozofie v 19. storočí, kedy začína divergentný vývoj národných filozofií v Uhorsku.

1. Hovoriť o maďarskej filozofii 19. storočia bez náčrtu predchádzajúceho obdobia je ťažké. Preto na úvod tejto štúdie musíme uviesť aspoň najzákladnejšie orientačné body, ktoré nám zároveň objasnia aj pozadie rozdielov medzi pohybom maďarského a slovenského filozofického myslenia v minulom storočí.

Divergencia začína už v školskom vzdelaní. Maďarský protestantizmus prešiel mnohými metamorfózami a okrem evanjelickej viery sa značne rozšíril kalvinizmus a najmä v Sedmohradsku aj unitarizmus. Kalvínski študenti spočiatku navštevovali zahraničné univerzity spoločne s evanjelikmi. Potom, čo ich vykázali z Wittenbergu, prešli do Heidelbergu a neskôr na holandské a anglické školy. Tamojšie filozofické vplyvy potom importovali do Uhorska. Takto sa napr. paralelne s coccejanizmom v teológii objavilo na kalvínskych školách v 50-tych rokoch 17. storočia Descartovo myslenie i anglický deizmus. Hoci filozofia v Uhorsku až do konca 19. storočia v prevažnej miere kopíruje zahraničné vzory, v maďarskom kultúrnom okruhu treba rátať s väčším množstvom *myšlienkových alternatív*.

Druhým rozlišujúcim znakom, ktorého význam rastie od konca 18. storočia, je snaha o *pomaďarčenie filozofickej terminológie*. Prvým takým pokusom - samozrejme, ak neberieme do úvahy teologické pojmy katolíckych či protestantských mysliteľov 16. a 17. storočia - bolo dielo *Magyar Encyclopaedia* od Apáczai Csere Jánosa z r. 1655. Od 70-tych rokov 18. storočia sme potom svedkami obrovského (až nekontrolovateľného) nárastu maďarských filozofických termínov.

Tretou tendenciou je postupná *emancipácia* filozofického myslenia jednak od teológie, jednak od tzv. školskej (katedrovej) filozofie. Túto druhú podobu emancipácie umožnil vznik a expanzia kultúrnych časopisov, ktoré na začiatku 19. storočia pravidelne prinášali informatívne články o aktuálnych filozofiách i preklady textov zo zahraničných časopisov, ale najmä poskytovali priestor pre prvé filozofické diskusie a spory. Tak sa do problémov filozofie zaangažovali aj tie vrstvy inteligencie, ktoré by sa inak do styku s ňou nedostali.

Konfesionálna rozmanitosť (a s ňou súvisiaca odlišná filozofická orientácia), permanentné snahy o *pomaďarčenie terminológie* a *sebaemancipácia filozofie* tvoria základné determinujúce pozadie pohybu maďarskej filozofie v minulom storočí. Od konca 18. storočia do konca 19. storočia je prevládajúcou tendenciou tejto filozofie snaha o *vybudovanie vlastného systému*. Toto hľadanie prechádza štyrmi etapami: 1. budovanie základov maďarského filozofického života (1772-1834); 2. tzv. reformné obdobie s pokusom o prvú osobitnú maďarskú filozofiu (od tridsiatych rokov po revolúciu); 3. završenie predrevolučných filozofických trendov (po sedemdesiate roky); 4. axiologický systém K. Böhma (koniec storočia).

2. Koncom 18. storočia scholastická tradícia katolíckych mysliteľov postupne slabne a títo myslitelia sa začínajú prikláňať k moderným prírodovedným prúdom či k Wolfovmu systému. Po zrušení jezuitského rádu sa do popredia dostávajú piaristi, ktorí prví začali s výukou filozofie v maďarčine. Evanjelické školstvo sa začína znova rozmáhať po r. 1781 - v tomto období sa tu vyučuje Wolfova a neskôr Kantova filozofia. Kalvínske školstvo sa dlho drží karteziánstva, ale od druhej polovice 18. storočia sa aj tu objavuje Wolf a deistická línia osvietenstva. Skutočným prelomom sa však stáva aj tu príklon ku Kantovi.

Na katolíckych školách síce bolo od r. 1795 zakázané šíriť Kantove myšlienky, no s rozmachom protestantského školstva sa znova prehĺbi vplyv nemeckej filozofie. Idey francúzskeho a anglického osvietenstva sa objavovali u mysliteľov, ktorí tvorili nezávisle od školskej politiky. Z nich treba spomenúť **Györgya Bessenyeiho** (1746-1811) a **Ignáca Martinovicsa** (1755-1795). Na Bessenyeiho vplýval najsilnejšie Voltaire, no prijíma aj určitú úlohu viery a filozofiu posúva smerom k racionálnej teológii. Martinovicovým vzorom bol Holbach, ale poznal aj Spinozu, Diderota, La Mettricha. Holbachov atomizmus dopĺňa pojmom tzv. životnej sily, ktorý v podstate zodpovedá fyzikálnemu pojmu energie. Treba konštatovať, že táto filozofia nezanechala v maďarskej kultúre takmer žiadne stopy.

Druhú líniu osvietenskej filozofie tvorili katedrovi filozofii najmä na protestantských školách. Ich tvorbu prezentujú *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku I*

(Bratislava 1987), preto sa tu tejto otázke nebudem venovať. Treba však povedať, že tu ide o postupný prechod ku Kantovej filozofii a že táto filozofia na evanjelických školách prežíva až do konca 19. storočia napriek tomu, že prvá verejná filozofická diskusia trvajúca dvadsať rokov spochybnila Kantovu filozofiu.

Spor o Kanta prebiehal v štyroch etapách. Prvá fáza začala vystúpením Rozgonyiho (1792) a skončila kritikou Jána Baptistu Horvátha (1797). Pre toto obdobie je charakteristické, že aktéri sporu sa zaujímajú výlučne o Kantovu filozofiu. Druhú etapu otvoril v r. 1796 István Márton, ktorý bol najviac napádaným prívržencom Kanta a ku ktorému sa pridali viacerí profesori filozofie na kalvínskych školách. Proti nemu sa postavil Ferenc Budai (1801) a jeho pamflet predurčil štýl sporu v tretej fáze, kedy sa už kritici nezaoberajú len Kantovou filozofiou, ale aj názormi jej maďarských prívržencov, no najmä prenášajú diskusiu na pôdu morálnej filozofie a teológie. Spor napokon skončil zdanlivým víťazstvom Rozgonyiho, ale ako ukázal aj ďalší vývoj - šíreniu kantovstva sa už nedalo zabrániť.

Dvoma hlavnými aktérmi sporu boli Márton na jednej a Rozgonyi na druhej strane. **István Márton** (1760-1831) bol profesorom filozofie v meste Pápa, kde prednášal v Kantovom duchu po maďarsky už od r. 1795. Posledné svoje dielo však musel vydať po latinsky. K jeho línii sa pridali **Sámuel Nagy**, **Pál Sárvári**, **József Lengyel** a **Sámuel Köteles** (1770-1831). Köteles, ktorý študoval v Jene a navštevoval prednášky Fichteho a Kruga, bol akýmsi pojitkom medzi kantovstvom a britskou pragmatickou filozofiou na jednej strane a tzv. filozofiou harmónie na strane druhej. **József Rozgonyi** (1756-1823), ktorý študoval vo Viedni, Göttingene, Utrechte a Oxforde, bol mysliteľom so širokým rozhľadom, bol však zaujatý voči Kantovi. Podobný postoj mali ďalší účastníci sporu **Ferenc Budai**, **János Lajos Folnesics**, **Antal Moldoványi** a **István Varga**. Predmetom tohto sporu bola otázka: *Ako ponímať Kantovu filozofiu?* Po počiatočných Rozgonyiho gnozeologických analýzach zmenil zameranie diskusie Horváth tým, že upriamil pozornosť na teologické a morálnofilozofické aspekty Kantovho myslenia. Márton tiež predstavil Kanta cez jeho etiku, ktorú kládol pred náboženstvo. Budaiho pamflet útočil priamo proti Mártonovi a jeho ponímaniu etiky a tvrdil, že toto myslenie je protináboženské, a preto žiadal zákaz vyučovania Kanta aj na protestantských školách. To sa síce nestalo, ale Budaiho brutálny útok umlčal mnohých kantovcov. Folnesics takisto vytýkal kantovcom, že podriaďujú náboženstvo morálke. Vyústenie sporu - o ktorom treba povedať, že väčšinou prebiehal na stránkach časopisov a prezentoval filozofický problém ako otázku verejnú - nebolo jednoznačné. Kantove myšlienky sa rozšírili v Uhorsku, ale zároveň sa zredukovali na eticko-teologickú problematiku. Prívrženci Kanta boli nositeľmi moderných prúdov, ale Rozgonyi diskutoval vždy z hľadiska celku Kantovej filozofie. Zároveň však kantovci akcentovali význam hodnotového sveta a boli tak zakladateľmi línie, ktorá sa završuje Károlyom Böhmom.

Spor o Kanta prebiehal v období modernizácie maďarskej literatúry a jazyka. Nie je teda náhoda, že rodiaca sa maďarská filozofia si kladie podobné ciele ako literatúra. Medzi ne patrí aj pomad'arčenie terminológie. Tento proces trval síce až do začiatku 20. storočia a s určitými modifikáciami trvá až dodnes, ale základy maďarskej filozofickej terminológie sa kládli v tomto období. Uvediem len niektoré mená filozofických

neológov a niektoré dátumy tohto procesu. Prvé kompendium filozofie v maďarčine napísal v r. 1772 (tento rok je medzníkom aj vo vývoji maďarskej literatúry) **Bernát Sartori** (1735-1801). Z jazykovedného hľadiska väčší význam malo dielo **Bernáta Benyáka** (1745-1829), ktorého slovník filozofických termínov obsahuje 900 hesiel. Benyák okrem toho napísal pre svojich slovenských študentov aj gramatiku maďarčiny. **Péter Bárány** (1763-1829) a **Ádám Pálóczi Horváth** (1760-1819) napísali psychológiu. Bárányovo dielo (1789) malo dve storočia iba rukopisnú podobu, Pálócziho kniha však vyšla v r. 1792. Proces pomadžarčovania terminológie výrazne akceleroval spor o Kanta, lebo diskusia zväčša prebiehala v maďarčine a na stránkach časopisov. Mártonov tický slovník (1796) obsahuje aj vysvetlivky k jednotlivým termínom, čím chcel presadiť požiadavku, aby filozofi "viazali viacvýznamové slová na určité pojmy". Zároveň spolu so svojimi nasledovníkmi Kőtelesom, Sárvárim aj Erceiom odmietal jednostranný purizmus. **Dániel Ercei** (1781-1836) pri pokuse spojiť Kanta s Humom dospel k eklekticizmu. Ako prvý na báze empirickej psychológie vybudoval ucelený systém. Eklektikom bol aj polyhistor **György Fejér** (1766-1851), ktorého antropológia z roku 1807 a logika z roku 1810 sú prvé tohto druhu v maďarčine. **József Ruszek** (1779-1851) stojí na začiatku celého radu filozofov, ktorí sa odklonili od Mártonovej koncepcie presne definovaných pojmov - na niektoré ponúka aj päť-šesť termínov. V r. 1811 uverejnil filozofickú encyklopédiu aj prvé dejiny filozofie, kde pojednáva aj o dejinách filozofie v Uhorsku. **János Imre** (1790-1832) vychádzal z Bacona, Kanta a Kruga a snažil sa vybudovať vlastný systém so zodpovedajúcim jazykom filozofie. To ho podnietilo na neviazané neologizmy a stal sa odstrašujúcim príkladom pre ďalšie generácie. Ako zaujímavosť môžem spomenúť, že jeho knižku o vlastnej životnej filozofii preložili aj do srbciny (Malyj mudrac, 1830). Ako prvý začal na evanjelických školách prednášať filozofiu po maďarsky **Mihály Greguss** (1793-1838), ktorý v Prešove vyučoval mladého Kossutha a v Bratislave zasa štúrovcov.

Toto prvé a najbúrlivejšie obdobie terminologického novátorstva formálne uzavrel akademický **Philosophiai Műszótár** (Filozofický terminologický slovník) z r. 1834. Nedosiahol síce jednotu v používaní termínov, ale bol to prehľadný inventár, ktorý mal zároveň slúžiť aj ako podklad pre budúci veľký slovník. Dnes je veľmi dobrou pomôckou na pochopenie súdobých filozofických textov. Nekodifikovanosť však mala vážne dôsledky, lebo práve v tomto období prenikla do Uhorska Hegelova a Schellingova filozofia a narazila na nepripravenosť maďarskej filozofie absorbovať rozvinutý a abstraktný pojmový aparát špekulatívnej filozofie. Spor, ktorý preto vypukol okolo Hegela, sa teda netýkal len funkcie a dôsledkov tejto filozofie, ale aj "temného" jazyka maďarských hegelovcov.

3. V tzv. reformnom období (1825-1848) sa už stáva filozofia vecou všeobecného záujmu. Už ju nepestujú len učitelia a teológovia, ale aj spisovatelia a vedci a čo sa týka vplyvu, časopisecké štúdie a polemiky prevažujú nad knižnými publikáciami. V spore o Hegelovu filozofiu síce ešte nemalú úlohu zohrávajú terminologické škriepky, ale podstatnejšou sa stáva otázka: *Aká bude maďarská filozofia?* Prvotné kritérium bolo odvodené z negatívnych skúseností recepcie Hegela: má to byť filozofia *všeobecne*

zrozumiteľná. Zrozumiteľnosť však neznamená len pojmovú, ale aj pragmatickú stránku. V tomto období sa problém formuloval takto: intelektuáli majú kultivovať národ; filozofi môžu pomôcť tým, že vypracujú systém, ktorý nebude príliš špekulatívny, bude poskytovať praktické rady a prispôsobí sa duchu národa. S rozmachom nacionalizmu to znamenalo kategorický imperatív filtrácie zahraničných (najmä nemeckých) vplyvov a vytvorenia originálnej maďarskej filozofie. Tridsiate a štyridsiate roky minulého storočia sú rámcované týmito ideami. Preto nebola náhoda, že Hegelova filozofia neuspela a že tzv. filozofia harmónie, ktorá ašpirovala na miesto jedinej a výsostne maďarskej filozofie, triumfovala. Preto nebola náhoda ani to, že takmer všetci vtedajší myslitelia sa intenzívne zaujímali o problémy subjektovo-objektovej identity a že najvplyvnejšou sa stala Krugova idea transcendentálneho syntetizmu.

Toto obdobie je však zároveň obdobím hľadania; popri víťaznej idei zrozumiteľnosti a pragmatickosti tu našli svoje miesto aj takí, čo sa orientovali na Schellingovu filozofiu alebo na Leibniza, alebo čo sa snažili "len" o katedrovú filozofiu.

Hegelova filozofia prenikla do maďarskej kultúry dvoma kanálmi. Jednak cez katedry filozofie kalvínskych škôl, jednak cez časopisecké štúdie. Spomedzi učiteľov treba spomenúť **Lajosa Tarczyho** (1807-1881), ktorý študoval v Berlíne a od roku 1833 prednášal v Hegelovom duchu. V r. 1838 sa pod nátlakom vzdal vyučovania filozofie. **János Warga** (1804-1875), **Gábor Szeremlei** (1807-1867), **Károly Taubner** (1809-1860), **Károly Terray** (1812-1882) boli ešte tí, ktorí šíрили Hegelovu filozofiu a ktorí aj vstúpili do sporu o Hegela. Informácia o Hegelovej filozofii sa po prvýkrát objavila v časopiseckej štúdiu spomínaného Gy. Fejéra v r. 1818. Táto informácia bola ešte korektná, no ďalšie, ktoré pochádzali z pera **Józsefa Vecseiho** (1800-1855) už také korektné neboli. Vecsei od r. 1833 publikoval viacero štúdií, v ktorých v mene klasického filozofického dedičstva bojuje proti Hegelovi. Odmieta najmä Hegelove stotožnenie logiky a metafyziky, odkrytie protirečenia a najmä jeho terminologické inovácie. V pozadí celého sporu, ktorý vypukol v r. 1838, stála nepriznaná (no o to nájostlivejšia) otázka: Aký je vzťah Hegelovho systému k náboženstvu? To znamená, že spor jednak nadviazal na starší spor o Kanta, jednak bol značne ovplyvnený názormi, ktoré sa v tom čase objavovali v Nemecku v súvislosti s interpretáciou Hegelovho dedičstva, a ďalej, často sa vzdŕaloval od teoretických problémov a ústil do osobného osočovania.

V samotnom značne rozvetvenom spore o Hegela na strane odporcov vystupovali najmä Vecsei a Szontagh (o ktorom ešte bude reč) a na strane Hegela zasa Warga, Szeremlei, Taubner a Terray. To, že spor skončil "oficiálne" vyhláseným víťazstvom antihegelovcov, bolo podmienené jednak teoretickou nepripravenosťou maďarských hegelovcov, jednak - a najmä - "duchom doby", ktorý pôsobil proti špekulatívnej filozofii. Nesmieme pritom zabúdať ani na taktické spojenectvo Vecseiho a Szontagha, ktoré v konečnom dôsledku smerovalo k podpore filozofie harmónie.

Gusztáv Szontagh (1793-1858), rodák zo Štítniku, až do konca svojho života bojoval proti "berlinizmu" (ako nazýval Hegelovu filozofiu). Preferoval totiž menej špekulatívnu francúzsku a pragmatickú škótsku filozofiu "zdravého rozumu". Spolu s **Jánosom Hetényim** (1786-1853) sformulovali základy tzv. filozofie harmónie, ktorá

mala vyjadrovať ducha národa a mala byť zároveň praktická. Tretím predstaviteľom tohto smeru bol **István Szalai** (1816-1878). História tejto filozofie sa delí na dve etapy. Prvá trvala od konca tridsiatych rokov po revolúciu, kedy ešte vyjadrovala potrebu syntetizácie jednotlivých prúdov v spoločnosti. Po páde revolúcie a pri hľadaní nových orientačných bodov sa dôraz presúva na myšlienku národnej filozofie. Je iróniou dejín, že filozofiu harmónie podrobil zdrvivúcej kritike koncom päťdesiatych rokov János Erdélyi, ktorý tým rehabilitoval hegelovstvo.

Myšlienka identity, ktorú filozofia harmónie prevzala aj do svojho názvu, však vplývala aj na tých mysliteľov reformného obdobia, ktorí sa nezaujímalí o antropologické a etické otázky, ale sa zaoberali prírodovednými problémami. Nadviazali na Schellingove diela z raného a stredného obdobia. (Mimochodom, o Schellingovej popularite svedčí aj jeho členstvo v Maďarskej akadémii vied z r. 1834.) Najznámejším maďarským schellingovcom bol **István Nyiri** (1776-1838), ktorý v chápaní filozofie a estetiky ešte nasleduje Kanta, ale v metafyzických a prírodofilozofických otázkach je schellingovcom. Ďalšími mysliteľmi tohto prúdu boli **Sámuel Bodó**, **Lajos Schedius**, **Pál Almási Balogh**, **Mihály Mocsi**. Almási Balogh je známy najmä svojimi dejinami maďarskej filozofie (1835).

Niektorí historici radia k schellingovcom aj **Mihály Petöczy** - ten bol však pokračovateľom línie, ktorú v Uhorsku započali János Carlowszky a István Fábri a ktorej základy treba hľadať u Boscovica a Leibniza.

Príkladom mysliteľa mimo ideologických a filozofických sporov tohto obdobia bol **József Purgstaller** (1806-1867), ktorý svoj systém "dualistického syntetizmu" založil na pokuse zjednotenia racionalizmu a empirizmu. Mal veľmi blízko k filozofii harmónie, ale nikdy neprijal jej antihegelovstvo.

4. Revolúcia a jej krach prerušili organický vývoj základných ideí reformného obdobia. Filozofia sa odvrátila od sveta a začala sa zaoberať svojimi imanentnými problémami, najmä dejinami filozofie. V 50-tych a 60-tych rokoch sa stretávame s množstvom dejinofilozofických štúdií a zriedka s metafyzickými pojednaniami. Našiel sa aj mysliteľ (Erdélyi), ktorý kriticky analyzoval základné princípy reformného obdobia vyjadrené vo filozofii harmónie, aby našiel odpoveď na otázku Ako ďalej? Zároveň sa pustil do plnenia úlohy vyplývajúcej z reformného obdobia: napísať kritické dejiny maďarského filozofického myslenia.

V porevolučnom období - paralelne s európskymi zmenami vo filozofii - sa v Uhorsku uzatvára vývoj dvoch veľkých smerov: hegelovstva a fricsovstva. Liberalizmus sa podrobuje sebareflexii prostredníctvom Józsefa Eötvösa a dočasne sa pokúša presadiť materializmus.

Jeden z najznámejších maďarských filozofov 19. storočia **János Erdélyi** (1814-1868) patrila do tábora "ľavých" hegelovcov. Svoju obhajobu Hegelovej filozofie spájal s kritikou filozofie harmónie. Zdôrazňoval otvorenosť filozofie a odmietal princíp nacionalizmu v tom zmysle, že špecifiká národnej filozofie nemôžu zrušiť všeobecný dosah filozofie. K stanovisku Erdélyiho sa pripojil aj **József Peti** (1834-1862), na ktorého okrem Hegela výrazne vplýval aj Schleiermacher. Pred svojím nástupom na

politickú dráhu sa k hegelovcom zaradil aj **Károly Kerkápoly** (1824-1891) a Erdélyiho žiak **Aladár Molnár** (1839-1881), ktorý sa na sklonku svojej kariéry preslávil svojimi dejinami pedagogiky. V určitom zmysle k hegelovcom patrili aj **Cyrill Horváth** (1804-1884). Spolu s Purgstallerom bol najaktívnejším členom Akadémie a sústreďoval sa na analýzu rozmanitých filozofických smerov. Do konca svojho života pracoval na svojom nedokončenom systéme pod názvom *konkretizmus*. Horváthov žiak **Valér Macki** (1847-1921) uzatvára rad hegelovcov v 19. storočí, keďže Hegelov vplyv na maďarskú filozofiu v 20. storočí bol už sprostredkovaný a značne rozvetvený.

Už Szontagh sa odvolával na filozofiu dejín J. F. Friesa, ale Friesova antropologická kritika ideí zanechala najvýraznejšie stopy na myslení **Andrása Vandráka** (1807-1884). Hoci aj on zdôrazňoval potrebu zmiernenia racionalizmu a empirizmu, ich vzťah videl cez prizmu Friesovej "ideológie", podľa ktorej svet javov odkazuje na noumenálne bytie. Preto považoval za hlavnú úlohu filozofie vyjasnenie povahy existencie a hodnôt. Tým anticipoval neskoršiu axiológiu Károlya Böhma. Vandrakov vplyv sa prejavil najmä vďaka jeho početným učebniciam filozofie a vďaka jeho bohatšej publicistickej činnosti. Friesovcom bol aj **Sámuel Steiner** (1809-1887), ktorý mal veľmi podobné názory ako Vandrák, najmä v otázkach tzv. nábožensko-estetického svetonázoru. Tu spomeňme, že aj **Karol Kuzmány** (1806-1886) budoval svoju estetiku na tom istom základe. Medzi friesovcov môžeme ešte zaradiť **Sámuela Brassaiho** (1800-1897), ktorý považoval psychológiu za metodologický základ svojej filozofie. Existujú určité paralely medzi Brassaiho a Vandrakovým chápaním logiky a jazyka, ktoré u Brassaiho kulminujú v interpretácii logiky na základe "teórie komunikácie".

Dva roky po porážke revolúcie uzrelo svetlo sveta dielo, ktoré analyzovalo aktuálny stav liberalizmu, teda teórie, ktorá zohrala veľmi dôležitú úlohu pri príprave revolúcie. Autor, **József Eötvös** (1813-1871), prehodnotil v ňom základné princípy liberalizmu. Konštatoval predovšetkým, že rozpor medzi ideami a skutočnosťou vyplýva najmä z toho, že sa doktrínársky vychádza z čistej teórie a neakceptuje sa vplyv ideí na každodenný život. Podľa neho tri hlavné idey - sloboda, rovnosť a národnosť - sú síce teoreticky koherentné, ale v ich bežnom zmysle sú navzájom protikladné; po druhé, ich realizácia by zničila základy štátu; po tretie, aj keby sa dali uskutočniť, nezabránili by ďalšiemu vývoju. V otázkach vzťahu slobody a rovnosti Eötvös v určitom zmysle anticipoval základný problém J. Rawlsa, a tým, že odmieta možnosť finalizácie základných princípov liberalizmu, zasa spochybňuje Fukuyamove tvrdenia. Aj z toho je vidno, že Eötvös tematizoval fundamentálne problémy liberalizmu, nehovoriac už o tom, že jeho stanovisko v otázkach subsidiarity sa dodnes eviduje v sociálnej filozofii.

Už sme spomenuli, že materialistické snahy osvietených filozofov nezanechali takmer žiadne stopy v maďarskej filozofickej kultúre. To isté možno povedať aj o porevolučnom období. K. Vogt v r. 1869 a L. Büchner v r. 1872 síce mali úspešné prednášky v Budapešti, ale verejná mienka prikláňajúca sa k náboženstvu bola nalaďená protimaterialisticky. Kritika a odmietnutie boli hlavnými znakmi recepcie materializmu v poslednej tretine 19. storočia. V tejto kritike mali hlavné slovo už spomenutý Brassai, a najmä **Ágost Greguss** (1825-1882), ktorý zosystematizoval námietky voči materializmu v oblasti vedy, umenia a morálky. Jeho kritika je symptomatická z hľadiska sumarizácie ideí prítomných v maďarskej filozofii od osvietenstva,

ale aj z hľadiska obrazu reakcií, ktoré charakterizovali (snáď s výnimkou pozitivizmu) filozofiu nasledujúceho obdobia. Do tohto prostredia chcel presadiť materializmus **Ferenc Mentovich** (1819-1879), ktorý argumentoval v prospech prírodovedného materializmu. Od tohto smeru sa odklonil jedine v interpretácii ducha, ktorého považoval za ideálny obraz sveta vznikajúci v procese poznávania. Mentovich však nenašiel žiadnych spojencov, a tak jeho filozofia zanikla bez odozvy.

5. Koniec storočia charakterizuje veľký rozmach filozofie. B. Alexander a J. Bánóczi odštartovali v r. 1881 projekt prekladov najvýznamnejších diel svetovej filozofie (**Filozófiái Írók Tára**) čím vo veľkej miere prispeli k zjednoteniu filozofickej terminológie. V redakcii K. Böhma a F. Barátha začal vychádzať v r. 1882 prvý maďarský filozofický časopis **Magyar Philosophiai Szemle**. V r. 1885 (ako protiváha pozitivizmu, ale aj ako produkt encykliky *Aeterni Patris*) vznikol pod vedením J. Kissa časopis **Bölcseleti Folyóirat**, prezentujúci neotomistické myslenie. Štúdie z filozofie a z etiky uverejňoval aj časopis **Protestáns Szemle** (od r. 1888). Pokračovaním *Magyar Philosophiai Szemle* bol od roku 1892 (až do r. 1947) časopis **Athenaeum**, v prvých rokoch pod redakčným vedením I. Pauera.

K. Böhm v jednom zo svojich článkov z r. 1884 konštatoval, že v súdobej filozofii vidí len dve životaschopné myšlienky. Jedna pochádza z kantovstva: je ňou viazanosť ľudského poznávania na subjektivitu. Druhú prezentuje pozitivizmus: poznanie môže dospieť len k zákonitostiam javov. Podľa Böhma treba pozitivizmus prehĺbiť cestou kriticismu a vychádzať z fundamentálnej filozofickej disciplíny, z gnozeológie. Skutočne, pozitivizmus a novokantovstvo boli dvoma určujúcimi smermi maďarskej filozofie na prelome storočia.

Novokantovstvo našlo v maďarskej filozofii úrodnú pôdu. Vyhovovalo tým, ktorí odmietali prírodovednú orientáciu a hľadali návrat k špekulatívnosti, ako aj tým, čo hľadali nové idey, a aj tým, ktorí vychádzali z najrozšírenejšej filozofickej tradície Uhorska, z kantovstva. Na rozdiel od tejto tradície sa dôraz spočiatku presunul na teóriu poznania. Treba však povedať, že aj keď to bola filozofia na spôsob marburskej školy, mala veľmi blízko k pozitivizmu. Neskôr takmer všetci predstavitelia novokantovstva zanechali gnozeologickú problematiku a prešli k sociálnej filozofii, k estetike a k etike.

Najplyvnejším predstaviteľom maďarského novokantovstva bol **Bernát Alexander** (1850-1927). Tento vplyv možno pripísať jeho výnimočným učiteľským schopnostiam, ktoré dokázal aj pri popularizácii filozofie. Napísal prvú modernú monografiu o Kantovi a preložil Descarta, Kanta, Huma, Diderota a ďalších. V tejto prekladateľskej činnosti úzko spolupracoval s **Józsefom Bánóczim** (1849-1926). **Frigyes Medveczky** (1856-1914) sa najprv zaoberal Darwinovou evolučnou teóriou, neskôr sa cez Kantovu teóriu poznania a cez Friesa dostal k sociálnej filozofii. Jeho posledným dielom bola monografia o Pascalovi. V mladosti písal po nemecky pod menom Bärenbach, ale po návrate do Budapešti už len po maďarsky. K novokantovcom môžeme radiť aj **Mátyása Sziláviká** (1860-1937), ktorý neprekonal klasickú, náboženskú interpretáciu Kanta.

Do predhistórie **pozitivismu** patrí Szontaghova "spoločenská" filozofia a Eötvösovo dielo. V období prenikania do Uhorska je už však pozitívizmus v Európe za svojím zenitom. Pozitívizmus v Uhorsku zachvacuje najmä právne vedy a sociológiu. Aj Athenaeum začína ako časopis pre "filozofiu a právo", hoci uverejňuje väčšinou len filozofické štúdie. Prvé roky tohto časopisu poskytujú prierez maďarským pozitívizmom. Comte sa v ňom objavuje ako pozitívista par excellence. Značný je aj Spencerov vplyv, ale po smrti ho už podrobujú kritike. Recepcia ostatných pozitívistov (Taine, Renan, Mill) je kolísavá. Jedine **Zsigmond Bodnár** (1839-1907) rozpracoval svoju "teóriu vln" v nadväznosti na Renana. **Károly Pekár** (1869-1911) sa snažil vytvoriť "prírodovednú estetiku".

Spomedzi maďarských pozitívistov môžeme spomenúť troch, ktorí svoju filozofiu rozpracovali ešte v minulom storočí. **Imre Pauer** (1845-1930) patrí na začiatok preto, lebo s jeho osobou sú späté pozitívistické začiatky časopisu Athenaeum. Pauerovým krédom bolo oboznamovať domácu filozofiu s dielami zahraničných filozofov. **Lajos Serédi** (1860-?) sa zaoberal dejinami filozofie, ktoré založil na pozitívistickej teórii spoločnosti. V jeho myslení sa striedajú princípy pozitívizmu prvého a druhého obdobia. K prvému ho viaže antimetafyzický postoj, k druhému sústredenosť na otázky teórie poznania. **Jenő Posch** (1859-1923) sa vo svojej monografii o čase odvoláva na Locka, ale najväčší vplyv mali naňho Comte, Spencer a Avenarius. Základný princíp jeho interpretácie času je však totožný s princípom "neadekvátne pochopených metafor" Fritza Mauthnera. On sám svoju filozofiu nazval "ateistickým materializmom" a neskôr "ateistickým apsyhizmom". Na tejto báze písal svoje monografie o čase a o psychologických javoch. Posch neopustil pôvodnú platformu pozitívizmu, preto sa domnieval, že filozofia sa môže zaoberať iba psychickým pôvodom hodnotenia, ale nie transcendentne poňatými hodnotami.

Iný názor mal tvorca prvého pôvodného maďarského filozofického systému **Károly Böhme** (1854-1911), ktorého dielom sa logicky završuje vývoj maďarskej filozofie v 19. storočí. Böhm, rodák z Banskej Bystrice, aj pod vplyvom svojho göttingenského učiteľa R. H. Lotzeho rozlišoval medzi pojmi existencie a platnosti, bytia a hodnôt. Od materializmu cez Hegela, Kanta a Fichteho sa dostal k svojej filozofii, ktorej nosným prvkom je axiológia. Filozofia sa podľa neho člení na klasickú ontológiu a na deontológiu, ktorej základnou kategóriou je kategória hodnoty. Tvrdil zároveň, že ontológiu a deontológiu spája do jedného celku pojem projekcie. Tú vysvetľoval tak, že objekt poznania je obrazom, ktorý subjekt s nevedomou nevyhnutnosťou predkladá sám sebe. Poznanie je preto vedomým opakovaním projekcie: to, čo sme projektovali, si teraz vedome prisvojujeme. Svoju teóriu hodnôt vyložil prvýkrát v r. 1900 v akademickej inauguračnej reči a potom v axiológii v r. 1906. Východisko videl v týchto problémoch: V čom spočíva hodnotenie? Koľko spôsobov hodnotenia je možných? Aký je vzťah medzi nimi? Böhm završil svoje bádania v tomto smere teóriou logickej, etickej a estetickej hodnoty.

Pokračovateľmi Böhma v 20. storočí boli najmä protestantskí filozofi a teológovia. Nie je to náhoda, pretože sám Böhm bol v určitom zmysle završiteľom jednej myšlienkovvej línie uhorského protestantizmu, ale zároveň aj završiteľom maďarskej

filozofickej tradície 19. storočia. Ďalší tvorca systému, Ákos Pauler, však už Böhma obchádza a svoju filozofiu buduje na objektívno-idealistických základoch.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/1026/96.

PhDr. Ondrej Mészáros, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR

Nový časopis na Slovensku!

DVORANA

pre vzájomné oslobodzovanie poznávaním

ČASOPIS DUCHOVNÝCH CIEST

vychádza 4-krát do roka 1. číslo už 2.1.1997, cena Sk 25,-

Z obsahu 1. čísla:

- Rozhovor s prof. J. Rossnerom, prezidentom Medzinárodného inštitútu integrálnych vied o človeku v Montreali - Tajomstvá tela - o skrytom význame foriem ľudského tela - Láska a sexualita - názory O. M. Ivanova na význam sexuality v duchovnom živote - Zem a človek - úvahy o živej planéte - Rok vo sviatkoch - kalendárium na I. štvrťrok 1997 - Gustav Meyrink: Anjel západného okna - úryvok z rovnomenného románu - a veľa iných zaujímavých článkov

... ale presvedčte sa sami!

časopis Dvorana pýtajte od 2. januára v stánkoch Mediaprint-kapa, Fant Baláž, PDS, hľadajte na pultoch kníhkupectiev a čajovní alebo si objednajte do vlastnej poštovej schránky na adrese: **Dvorana, P. O. Box 9, 840 04 Bratislava 44**